

Hans Smessaert, *Basisbegrippen morfologie*. Leuven/Den Haag, Acco, 2013. ISBN 978 9033 489 792. € 34,50.

### Een buitengewoon bruikbaar leerboek

Ton van der Wouden

De woordenschat van het Nederlands is eindeloos. De honderdduizenden woorden die in een groot woordenboek als Van Dale staan vormen maar een fractie van het totaal aantal woorden. Als u, bijvoorbeeld, wijn gekocht heeft, heeft u de flessen misschien wel vervoerd in een *dranktasje* dat de drankenhandelaar betrokken heeft van zijn *drankentasjesgroothandel*, die een eigenaar heeft die zich niet altijd even *drankentasjesgroothandelseigenaarachtig* gedraagt – een woord dat in geen enkel woordenboek staat, een woord dat u nog nooit gezien heeft, maar dat u desondanks (met enige moeite) wel kunt interpreteren.

Morfologie is dat deel van de taalkunde dat de mechanismen bestudeert waarmee bestaande en nieuwe woorden gevormd zijn en kunnen worden. De oudste grammatica's van het Nederlands bevatten flink wat morfologie, en dan met name verbuiging en vervoeging. Naar het idee van de renaissancistische mens waren Latijn en Grieks beter dan de volkstalen omdat ze in dit opzicht rijker zijn: meer naamvallen, meer werkwoordstijden en -modi die door verschillende vormen worden uitgedrukt.

In die eerste grammatica's was daarentegen nauwelijks belangstelling voor de vorming van nieuwe woorden: die zie je pas opkomen in de negentiende eeuw. Volgens Booij (1979: 3) is het proefschrift van Schultink (1962) een echte mijlpaal in de ontwikkeling van de Nederlandse morfologie.

Hoewel morfologie zich sindsdien ontwikkeld heeft tot een vast programma-onderdeel van opleidingen die iets met taal doen, is er niet heel veel morfologisch onderwijsmateriaal beschikbaar: Don (1994) is niet meer verkrijgbaar, en Booij & Van Santen (1998) is ook alweer meer dan 15 jaar oud. Het recente boek van Hans Smessaert, *Basisbegrippen morfologie* (dat past in een serie "Basisbegrippen Taalkunde", met eerdere delen over betekenisleer (Smessaert 2009) en klankleer (Smessaert en Decoster 2012)) is dan ook meer dan welkom.

Het boek bestaat uit een Vooraf, een Inleiding en vijftien hoofdstukken in vijf delen. Bibliografische referenties, twee appendices, een trefwoordenlijst en een Register op affixen en partikels completeren het geheel. Volgens het "vooraf" leunt het boek zwaar op de standaardwerken *Morfologisch handboek* (De Haas en Trommelen 1993), *ANS* (Haeseryn et al. 1997) en Booij & Van Santen (1998), waarvan het eerste al jaren geleden verramsjt is, het tweede on-line beschikbaar is (via <http://ans.ruhosting.nl/e-ans/index.html>) en het laatste nog gewoon te koop bij de uitgever.

In de inleiding wordt een aantal basisbegrippen geïntroduceerd: waar gaat morfologie over (de systematische samenhang van vorm en betekenis binnen woorden), wat is een morfeem (de kleinste eenheid van vorm en betekenis), en hoe zit het boek in elkaar. Ook wordt de zogenaamde *Right Hand Head Rule* geïntroduceerd: in complexe woorden is meestal de rechterkant van het nieuwe woord het "hoofd", het deel dat de belangrijkste eigenschappen bepaalt. Zo is de samenstelling *huisdeur* een *de*-woord omdat het rechterlid *deur* een *de*-woord is (en hoewel *huis* een *het*-woord is) en is het een soort *deur* en niet een soort *huis*. De afleiding *bewoonbaar* is een bijvoeglijk naamwoord omdat het achtervoegsel (suffix) *-baar* adjectieven maakt van werkwoorden zoals

*bewonen*. Voorvoegsels (prefixen) als *be-* daarentegen beïnvloeden de syntactische categorie meestal niet: *bewonen* is net zo goed een werkwoord als de basis *wonen*.

Men kan de genoemde *Right Hand Head Rule* (RHHR) verabsoluteren, als in Trommelen & Zonneveld (1986), en dan liggen de tegenvoorbeelden voor het oprapen (zoals het werkwoord *vergelen* dat het resultaat is van toevoeging van het voorvoegsel *ver-* aan het adjectief *geel*). Men kan hem ook als een empirische generalisatie zien, en dan werkt-ie vaak heel aardig. Smessaert heeft voor het laatste gekozen, en hanteert de regel als een van de organiserende principes van het boek.

Het eerste deel van het boek bespreekt woordvormingsmechanismen die zich het best aan deze regel houden. Hoofdstuk 2 gaat over rechtshoofdige samenstellingen: opgesplitst in nominaal rechterlid (zoals het genoemde *huisdeur*) (nader opgesplitst in ...), adjectivaal rechterlid (zoals *grasgroen*) (nader opgesplitst in ...), verbaal rechterlid (zoals *mastklimmen* en *hoogspringen*) nader opgesplitst in ...), en overige. Hoofdstuk 3 gaat over categoriebepalende suffigering: met *-ster* maak je vrouwelijke nomina van werkwoorden (*zwemster*), met *-achtig* maak je bijvoeglijke naamwoorden van onder andere zelfstandige naamwoorden (*mensaapachtig*) en bijvoeglijke naamwoorden (*roodachtig*). Hoofdstuk 4 gaat over categorieneutrale prefigering: *on(t)-* maakt nomina van nomina (*onmens*), adjectieven van adjectieven (*onaardig*), werkwoorden van werkwoorden (*ontlopen*).

Deel twee bespreekt een aantal "niet-prototypische 'bepaling-hoofd'-structuren": samenkoppeling oftewel scheidbaar samengestelde werkwoorden zoals *opbellen* (scheidbaar omdat je *ik bel je op* krijgt), nulafleiding, conversie, of categorieverandering zonder vormverandering zoals in *de koop van het huis* en *het roken van sigaren*, en afleiding door substitutie en extractie (*huisman* naast *huisvrouw*, *docent* naast *doceren*).

Deel drie behandelt structuren die nog sterker afwijken van de RHHR, zoals samenstellingen met het hoofd links (de *methode-Paardenkoper* is een *methode*), categoriebepalende prefixen (het zelfstandig naamwoord *gezeur* van het werkwoord *zeuren*), tweehoofdige samenstellingen (een *ministerpresident* is zowel *minister* als *president*), en hoofdloze constructies (een *snotneus* is geen *snot* en geen *neus*).

Deel vier gaat over driedelige structuren: een woord als *driewegstekker* kan geen gewone samenstelling zijn, want noch *drieweg*, noch *wegstekker* is een Nederlands woord. Deel vijf tenslotte heet "grensgebieden en diachronie" en behandelt het grensgebied tussen morfologie en syntaxis, tussen morfologie en fonologie, en noties zoals productiviteit.

Het Nederlands heeft een heleboel morfologische verschijnselen, die niet gemakkelijk helemaal logisch in te delen zijn. Smessaert doet zijn best en komt een heel eind: hij levert hiermee een jaloersmakend helder en compleet overzicht van de Nederlandse morfologie. Alle verschijnselen komen aan de orde, en vrijwel alle voor- en achtervoegsels worden besproken. Voor de extramurale neerlandistiek is het boek dan ook een uitstekend uitgangspunt en naslagwerk, aanzienlijk toegankelijker dan, bijvoorbeeld, het *Morfologisch Handboek*, en completer dan de *ANS*.

Anderzijds is het boek van Smessaert in zijn compleetheid misschien ook wel iets te veel van het goede, en minder geschikt om zonder meer als les- en leerstof te worden aangeboden aan niet-moedertaalsprekers buiten het taalgebied. Dit boek maakt de oudere literatuur niet overbodig: ik

kan me voorstellen dat de extramurale docent in zijn of haar morfologie-onderwijs ook hoofdstukken aanbiedt uit Booij en Van Santen (1998), of de Engelstalige *Morphology of Dutch* (Booij 2002), boeken waarin veel morfologische verschijnselen net iets meer vanuit een vogelperspectief, op een net iets abstracter niveau besproken worden, zonder alle voor- en achtervoegsels even volledig te behandelen. En misschien geldt diezelfde argumentatie ook wel voor docenten voor de eigenlijke doelgroep (“studenten Taalkunde of Logopedische en Audiologische Wetenschappen” volgens de achterflap): ook van deze studenten vraag ik mij af of zij wel allemaal gebaat zijn bij deze uitputtende beschrijving van heel veel morfologische details van het Nederlands.

Waar het boek bij de behandeling van individuele processen en affixen een bijna encyclopedische volledigheid heeft, is het opvallend beknopt bij een abstractere notie als productiviteit. De tabel “De productiviteit van affigering” in Appendix 1 doet geen recht aan de complexiteit van het onderwerp. So wie so blijft theoretische reflectie dikwijls achterwege. Dat is begrijpelijk voor de eerder genoemde doelgroep, maar voor de extramurale neerlandistiek, die in het algemeen toch op universitair, dat wil zeggen wetenschappelijk, niveau onderwezen wordt, is dat naar mijn smaak bezwaarlijk.

Ook de behandeling van vervoeging en verbuiging is opvallend beknopt. Appendix 2 “Woordsoorten en flexie categorieën” bevat veel tabellen en vooral veel termen die niet of nauwelijks worden uitgelegd. De vervoeging van de werkwoorden wordt (net als in de ANS) tamelijk ouderwets gepresenteerd, geheel gemodelleerd naar het Latijn, met klassieke termen als “onvoltooid tegenwoordig toekomstige tijd” voor de omschreven vorm *ik zal roepen* als tegenhanger voor de Latijnse vorm *vocabo*. De rol van het hulpwerkwoord *gaan* voor verwijzing naar de toekomst (*we gaan fietsen*) blijft buiten beschouwing. Nieuwere inzichten waarin onder meer betoogd wordt dat *zullen* puur modaal is en geen temporele betekenis bijdraagt blijven ongenoemd.

Een laatste lacune die ik wil aanstippen zijn de affixoiden, leden van samenstellingsachtige constructies die een vaste betekenis krijgen in de constructie en schijnbaar op weg zijn, affixen te worden: denk bijvoorbeeld aan *hoofd* in *hoofdafdeling*, *hoofdonderwijzer* en *hoofdsom*. Normaal is de betekenisbijdrage van de linkerleden van samenstellingen heel divers en onvoorspelbaar: *tarwemeel* is meel gemaakt van tarwe, *bakmeel* is meel om (mee) te bakken, *kindermeel* is meel om pap voor kinderen van te maken. Zo niet bij een groot aantal samenstellingen met *hoofd*: daarin is de betekenis steeds “voornaamste”: *hoofdingang* *hoofdbureau* *hoofdaannemer*. Een vergelijkbare ontwikkeling zien we bij *scharrel* in *scharrelvlees* en *scharrelslager*, en bij de rechterleden *boer* in *schillenboer* en *wijnboer* en *-arm* in *caloriearm* en *kansarm*.

Dat neemt niet weg dat ik toch vooral waardering heb voor dit nieuwe leerboek. Natuurlijk heb ik wat puntjes van kritiek, maar dit boek is een verrijking voor de morfologische literatuur. Hoewel het daar niet primair bedoeld voor is, hoort het thuis in de bibliotheek van alle extramurale instituten voor neerlandistiek.

Booij, Geert (red.), *Morfologie van het Nederlands*. Amsterdam, Huis aan de drie grachten, 1979.

Booij, Geert, *The Morphology of Dutch*. Oxford, Oxford University Press, 2002.

Booij, Geert & Ariane van Santen, *Morfologie: de woordstructuur van het Nederlands*. Amsterdam, Amsterdam University Press, 1998.

- Don, Jan, *Inleiding in de generatieve morfologie*. Bussum, Coutinho, 1994.
- Haas, Wim, de & Mieke Trommelen, *Morfologisch Handboek van het Nederlands. Een overzicht van de woordvorming*, Den Haag, SdU, 1993.
- Haeseryn, Walter e.a., *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Tweede druk. Groningen, Martinus Nijhoff, 1997.
- Schultink, Henk, *De morfologische valentie van het ongelede adjectief in modern Nederlands*. Den Haag, Van Goor Zonen, 1962.
- Smessaert, Hans, *Basisbegrippen semantiek*. Leuven, Acco, 2009.
- Smessaert, Hans & Wivine Decoster, *Basisbegrippen fonetiek en fonologie*. Leuven, Acco, 2012.
- Trommelen, Mieke & Wim Zonneveld, 'Dutch Morphology: Evidence for the Right-hand Head Rule'. *Linguistic Inquiry* 17, 1986, pp. 147-169.